

Escrits sobre la festa de Tots Sants

Salvador Palomar

Aquest article recull diverses entrades publicades al meu bloc personal –La Teiera– l'octubre de 2009,¹ relacionades amb la celebració de Tots Sants, amb un referent geogràfic clarament reusenc, tot i que hi ha notícies d'altres poblacions. La festa de Tots Sants s'havia caracteritzat a Reus, com en molts altres indrets, per les visites als cementiris, el consum de castanyes i l'elaboració de panellets o les castanyades familiars. En el costumari local, però, destaquen les rifes de confitura i panellets que, des del segle XIX, organitzaven les pastisseries, els cafès i les societats, una pràctica que ha arribat fins als nostres dies. I també una considerable activitat teatral, al carrer i als escenaris, amb representacions formals o burlesques del Tenorio.

Recordar els difunts a casa

És cert que l'antiga castanyada, que s'apropava al significat dels àpats nadalencs, s'ha transformat notablement. La família es reunia al voltant de la taula per menjar panellets i castanyes, tot recordant els difunts de la casa. Molts deixaven aquest dia un plat i un lloc buit a taula per simbolitzar els absents, i als més petits els hi explicaven que havien de deixar un plat de castanyes i panellets per a les animetes o potser aquestes els hi aniren a estirar els peus mentre dormien. O que no es podia escombrar aquest dia pels racons de les cases perquè era l'indret on les animetes descansaven. També es resava el rosari. I en alguns pobles, la canalla posava una espelma dins una carabassa buida a la qual se li havien retallat boca i ulls. O es dedicava a espantar la veïna amb un ninot fet d'un tros de drap farcit de paper per donar forma al cap i penjat pel coll, amb un cordill lligat a un pal.

En l'actualitat, aquests costums han desaparegut però he constatat una pràctica prou generalitzada –encara que estadísticament pugui ser prou minoritària, vés a saber– de mantenir les ofrenes de llum, en forma d'espelmes, xinxetes o llums d'oli que s'encenen davant les fotografies dels familiars difunts, al menjador de la casa o, també, a la que fou la seva habitació. Una tradició que he conegut de persones, més grans que joves, que no es vincula necessàriament a la vivència d'unes creences religioses.

---

¹ Excepció feta de l'apartat «Recordar els difunts a casa», que he inclòs a tall d'introducció. **La cloenda** va sortir publicada al diari *El Punt* el 2 de novembre, amb el títol de «Dilluns de difunts».

Avui, quan parlem de castanyada –i quan es reivindica l'especificitat del costum autòcton front al Halloween– fem referència a una festa col·lectiva, en família, amb els amics o oberta al conjunt de la població, lluny de la sobrietat d'aquella castanyada familiar, on es consumeixen panellets i castanyes, es menja i es beu, s'escolta música i es balla. Una evolució social de la celebració que es produeix amb l'adveniment de la societat industrial i que es manifesta en els balls a les societats recreatives o els programes musicals als cafès que s'acompanyen dels plats de castanyes que aquests ofereixen a la seva clientela. Tradicions urbanes que reflecteixen petits costumaris com El libro verde de Barcelona (1848) o Reus en el Bolsillo (1851):

«Como la fiesta es de Todos los Santos, claro está que comprende a cada uno en particular y a todos en general, de lo que resulta que la celebración es completa, consumiéndose grande cantidad de dulces y pastelerías, a disposición de los golosos que por unos cuantos reales corren el albur de sacar algunos platos.»

El Ball de la Mort de Reus

En una ciutat amb una important –però, aleshores, oblidada– tradició de teatre festiu de carrer i en el context de reinvençió cultural de començaments de la dècada de 1980, sortí als carrers del nucli antic de Reus el Ball de la Mort. La peça, que es podria qualificar de ball parlat de nova creació, volia recrear les danses de la mort històriques a partir d'un seguit de personatges d'estatus social ben diversos –un rei, un bisbe, un pagès o una jove, entre d'altres– que afrontaven el seu traspàs a partir d'un diàleg amb el personatge de la Mort. Hi intervenien també un narrador i la figura de la Vida.

El ball, que es va representar per primera vegada l'1 de novembre de 1980, era encapçalat per una professó o cercavila d'ànimes, un seguici de persones –ben joves– amb la cara tapada i els cos cobert per un llençol que, amb un ciri o atxa a la mà, aportaven una visió prou impactant al conjunt. Es representà durant tres o quatre anys pels carrers i places del centre de Reus

El textos eren de nova creació, utilitzant recursos de la tradició popular, com ara una cançó de les ànimes o alguns versos de romanços tradicionals. Si no m'erro, va tenir dues versions, la del 1980 i la dels anys següents, amb algun personatge més. L'acompanyament musical va anar a càrrec d'algun sonador local i, posteriorment, del grup Mas de la Solfa, de la Fatarella. Realitzat inicialment sense cap mena de suport municipal –d'altra banda, no sol·licitat–, el ball va deixar de sortir per la pròpia evolució personal, i

acadèmica, del nucli que l'impulsà –vinculat a Carrutxa–, tot i que s'interpretà encara una altra vegada a càrrec d'alumnes de l'institut de batxillerat Salvador Vilaseca.

Analitzada trenta anys després, aquella proposta festiva –que volia enriquir la celebració de la festa de Tots Sants a Reus– té aspectes prou interessants. Certament, els textos són de factura senzilla i sense grans pretensions literàries. La preparació anà a càrrec de persones que, aleshores, teníem entre quinze i vint-i-cinc anys, més avessats a la gresca del carnaval que reivindicàvem i al foc de la nit de Sant Joan que al caire solemne que impregnà aquest muntatge.

Tanmateix, aquest ball de la mort reusenc fou una experiència teatral força participativa –algun any aplegà més d'una cinquantena de joves–, amb un discurs que arrelava en el tòpic cultural de la mort com a final de trajecte, que no s'atura davant cap condició social i que no pot evitar cap mena de poder humà. La Mort s'adreçava a cada personatge amb uns versos característics:

“Aquí sóc, no tinc espera,
i aquesta hora és la teva.”

I aquests argumentaven, inútilment, les seves raons. Com en el cas del Rei:

“A mi, si sóc el Rei,
el senyor d'aquesta terra,
governant d'aquests pobles,
propietari de tota riquesa.
Detureu-vos un moment,
espereu un altre temps,
no puc ara deixar perdre
la fortuna i el poder.
Voleu or? Aquí el teniu,
i si mil morts us convenen
per evitar la mort meva,
així ho dispo:
morin mil súbdits,
esclatant ara una guerra.”

I quan el rei cridava els seus soldats a defensar-lo, la Mort li responia:

“Innocent, no voldràs creure
que mortals soldats podran
matar la mateixa Mort,
tot aturant el meu pas.”

Després de ser vençut per la Mort, cada personatge s'incorporava al grup d'ànimes. Sense massa connotacions religioses ni cap referència a un més enllà, el ball acabava amb un senzill diàleg final entre els personatges de la Mort i la Vida, presentades com a germanes:

"Així és, germana Vida.
Doncs ja que ara ens hem trobat,
com ens trobem cada dia,
que mai encara no ha passat
de quedar-nos sense feina,
l'una o l'altra, un instant,
acomiadem-nos. Faré via,
les ànimes haig de portar..."

La professó de les ànimes era una desfilada laica. Seriosa i solemne – excepte en la part final del recorregut–, provocà, això no obstant, les reaccions adverses d'algunes persones que interpretaren no sé quina burla a quina religió. Cal entendre, però, que al Reus de 1980, de representacions festives de carrer, balls o danses, se n'havien vistes ben poques...

En tot cas, el Ball de la Mort fou una acció teatral de carrer, un intent d'incorporar un nou component a la festa amb un aire d'antiga tradició, pouant d'un referent històric: els balls parlats i les representacions iconogràfiques de la mort emportant-se joves i vells, rics i pobres... I la professó d'ànimes era ben diferent de les colles de canalla amb disfresses inspirades en els personatges de la literatura i el cinema fantàstic d'arrel anglosaxona –sobretot, nord-americana– que comencen a sovintejar, en l'actualitat, pels nostres carrers.

Teatre de difunts molt vius

«Siendo costumbre inmemorial en España ofrecer una función que contribuya como es justo a honrar con un tributo de homenaje el santo y piadoso respeto de veneración a la fúnebre memoria de los que dejaron de ser, la empresa ha dispuesto poner en escena el grandioso drama religioso-fantástico, original del distinguido literato José Zorrilla, titulado "Don Juan Tenorio", exornado con todo el aparato escénico que requiere su interesante argumento.»

D'aquesta forma s'anunciava, a mitjan segle XIX, la representació del Tenorio en un teatre de Barcelona. L'obra de Zorrilla, publicada el 1844, té com a protagonista l'arquetip del galant hispànic, un

personatge que ja era present en peces del segle XVII com El burlador de Sevilla y convidado de piedra, atribuïda a Tirso de Molina, o Le festin de Pierre, de Molière. Com que els difunts tenien un paper destacat en la resolució de l'argument, les representacions del Don Juan Tenorio esdevingueren costum, tradició de la festa de Tots Sants. Ben aviat hi hagué variacions i segones parts, com la sarsuela del mateix nom –a Reus es representà el 1876 al Teatre Principal– o El nuevo Tenorio, que signaren Joaquim M. Bartrina i Rosend Arús, obra estrenada el 1885 que en alguns teatres de Barcelona es representava a continuació del Don Juan, de forma que els espectadors gaudien d'una vetllada de durada considerable. Altres – potser, més pràctics– optaven per alternar una i altra peça, i embutxacar-se el públic per dues vegades. L'obra es representà arreu de Catalunya en teatres, ateneus i societats, a càrrec de companyies professionals o de grups d'aficionats.

Ben aviat van començar a sorgir arreu paròdies i versions burlesques de l'obra de Zorrilla. A Catalunya i a les Illes, a més, fent broma amb la llengua de l'original, que, amb tota probabilitat, molts actors aficionats declamaven amb dubtosa fonètica. Recordem allò que el reusenc Antoni Bofarull explicava –cap al 1880– fent referència a les representacions dels balls parlats en llengua forastera: «Sia lo que's vulla de aquestas gatadas, de que és responsable sols lo que féu la lletra en castellà, pus en los balls de lletra catalana tothom se entenia, pera'l que tenia una mica de instrucció eran precisament tals disbarats la salsa més sabrosa de aquella menja, y sols per a sentirlos a dir, valia la pena de veurer y tornar a veurer un ball tantas vegadas com se feya.»

Els Tenorios burlescos catalans s'ubiquen així dins aquest tipus d'obres que fan de la barreja del català i el castellà un recurs humorístic. Entre les més conegudes, hi trobem el Don Cuan Tanorio: drama sengriento, aspelusnante aspesmódico y harroroso an siete actos y muchos cuadros (ascribido an una cosa que perece verso, por un mencebo conacido en la República de las Letras, si voleu el títol sencer). Aquesta obra, signada per Llamp-Brochs –pseudònim del manresà Sixte Rebordosa i Comas, director de la revista satírica manresana La Llanterna–, es publica el 1896 a Manresa i coneix nombroses edicions, la majoria realitzades a Barcelona, des de finals del segle XIX. Va comptar amb una extraordinària popularitat, representant-se arreu del país, sencera o en part (no cal dir que l'escena del sofà ha estat la més representada), molts cops amb l'afegit de textos i cançons que feien referència a esdeveniments locals d'actualitat. Cal esmentar que tingué, fins i tot, una continuació, no tan exitosa: Noeve años daspués, segunda parte de Don Cuan Tanorio. Com succeeix amb Els Pastorets i altres peces del

repertori popular, les representacions burlesques del Tenorio s'adaptaven a cada població. Teatre popular, doncs, on compta menys l'argument –força conegut pels espectadors– que l'execució de l'obra, les incorporacions al text i les improvisacions.

Teatre de difunts molt vius, de monges interpretades per homes i de situacions absurdes, de morts enfarinats i de galants pocapena. Celebració de la festa de Tots Sants amb un cert aire de carnaval. A Reus, les representacions del Don Cuan Tanorio han arribat pràcticament fins al present –i esperem que les reprenguin aviat– de la mà del Bravium Teatre.

Una altra obra prou coneguda, representada a la dècada de 1920 –publicada, si no ho fou abans, el 1936– i àmpliament difosa dins la col·lecció teatral de l'editorial Millà, és la de Nofre Llonze, El Tenorio en broma. Animalasia en siete actes ascrivida an verso i lenguaje barrejado al alcance de todas las antilijensias. L'1 de novembre de 1925 es podien escoltar, a Ràdio Barcelona, fragments d'aquesta obra, i encara recentement en podíem escoltar algun, musicat i interpretat per Jaume Arnella, a RAC 1 (2008). Ens cal esmentar també la que sembla el seu precedent, El Tenorio de Broma, animalada ascrivida an verso quetalan, questellano y valensiano por el Dr. Tranquilo que no pertense a nincuna cademia, del 1919. O Lo Tenorio de Vilanohies, pessa en un acte en prose, publicada a Barcelona el 1904. També hi ha versions a Mallorca com la de Jordi Martí Rosselló, Tenorio Mallorquí o Hazañas d'en Vergueta y en Maga-Cantons. Paròdia mallorquina amb siete actes d'es drama de Jusep Zorrilla, arretglada vers baix vers (Pont d'Inca, 1915).

Acabo amb dues anècdotes que il·lustren la força d'aquest teatre festiu burlesc. El 1958 es representava a Tolosa de Llenguadoc el Don Cuan Tanorio de Llamp-Brochs, a càrrec de «Terra Lliure», un grup de teatre creat el 1951, integrat per anarquistes catalans a l'exili. L'obra es va representar altres vegades, en els anys següents. La segona, molt més recent, ha estat constatar –mentre aplegava informació per a aquest article– que un grup de Reus, amics i companys d'excursions, es troba cada any per representar escenes de la mateixa obra, per a consum propi. Unes representacions que es fan –sense cap mena de publicitat– en un cafè o local públic.

Les rifes de Tots Sants

La celebració popular de Tots Sants es caracteritza a Reus per les rifes que organitzen diverses entitats. Aquesta és una pràctica molt arrelada a la ciutat, que arrenca probablement del moment en què, al segle XIX, cafès, societats i pastisseries rivalitzaven per atreure el públic, en aquesta diada, amb el sorteig de ramells, lots de dolços i confitura, o figures. La tradició de rifes d'aquests productes també havia estat ben present a Barcelona i en altres poblacions del país.

L'historiador reusenc Andreu de Bofarull anota, el 1851, el costum i, al darrer terç del segle XIX, a la ciutat s'organitzaven desenes de rifes per Tots Sants. A tall d'exemple: *«Hoy es el día destinado según tradicional costumbre en esta ciudad -explica el Diario de Reus, el 1871- a sortearse en los cafés, pastelerías y sociedades de recreo los ricos platos de dulces. Es de esperar gran abundancia pues no faltan aficionados»*. I també es sortejaven lots i ramells: *«En el día de mañana, fiesta de Todos los Santos, habrá ramillete en el Hospital Vell, rifándose platos de dulces a cuatro cuartos el número. Se admitirán abonos a ocho reales»*, com comenta el mateix any La Redención del Pueblo

Les referències a la premsa sobre aquestes rifes són molt nombroses i ens permeten constatar la seva evolució. Per exemple, l'atractiu del sorteig, al tombant del 1900, eren els ramells –on hi havia confitura, panellets i dolços, a més d'alguna figura artística, monedes i, àdhuc, butlletes de loteria–, per als quals es podien adquirir butlletes en els dies anteriors. En l'actualitat, els protagonistes són, principalment, els plats de panellets i confitura que hom pot obtenir després d'apostar oralment, sense butlletes, a un número entre l'1 i el 20. Fins ben entrat el segle XX la denominació més comuna era la de rifa de la confitura. En els seus records d'infant, dels darrers anys del segle XIX, Pere Cavallé explica:

«L'únic dia de l'any en què els vells cafès s'oferien a la contemplació dels nostres ulls d'infants amb tota llur esplendidesa era per Tots Sants. La tradicional rifa de confitura, que no ha desaparegut encara dels nostres costums, tenia llavors una importància que no té ara [...] Era habitud inveterada, obligació ineludible de tot bon reusenc, el visitar, acompanyat de la família, tots els cafès en els que s'hi celebrava rifa. Per'xo el dia de Tots Sants, al capaltard i a la nit, era extraordinària l'animació que s'observava en els nostres carrers. La nota més simpàtica la constituïa la mainada que passava joiosa portant els plats de confitura i panellets que, junt amb la garnatxa del carretell del racó, havien de fer més

suculenta la castanyada que el dia dels Difunts se celebrava en totes les llars on no hi manqués l'alegria i el respecte a la tradició. El Dia dels Morts s'havien de menjar castanyes, panellets i confitura i després anar a veure Don Juan Tenorio.»

Durant més d'un segle i mig, el costum ha estat vigent, amb moments de major o menor esplendor, a remolc de les transformacions que han experimentat l'associacionisme i els espais d'oci de la ciutat. Fa molts anys que cafès i pastisseries no rifen confitura, però sí que ho mantenen diverses entitats.

De l'arrelament de la tradició, n'és bona mostra el fet que, el 1927, davant la possible prohibició governativa d'algunes rifes populars – considerades com a joc il·legal –, es recullen més de quatre mil signatures entre el veïnat perquè l'Ajuntament procuri que sigui autoritzada la rifa de confitura, cosa que s'aconsegueix. O el fet que l'1 de novembre de 1936, enmig d'una guerra i després d'una revolució iconoclasta que havia suprimit amb violència tota mena de símbols religiosos, la ciutat celebri amb relativa normalitat la diada, reconvertint –això sí– els vells referents –la festa cristiana s'havia celebrat inicialment dedicada als màrtirs de l'Església i, per extensió, a tots els sants i fidels difunts– als nous herois. Ho explica el Diari de Reus:

«Baix l'organització i control del Socors Roig Internacional s'està ultimant la Rifa de la Confitura "Diada d'ajut als lluitadors per la llibertat", que tindrà lloc el proper diumenge 1 de novembre. Cal que tots els ciutadans es donguin compte de l'importància d'aquesta Diada, ja que els beneficis aniran destinats per continuar la tasca d'ajut als nostres heroics Milicians Antifeixistes.»

I, pocs dies després, ho confirma la crònica de La Vanguardia, quan anota que es va fer «la tradicional rifa de confituras, organizada por el Socorro Rojo Internacional, habiéndose visto con tal motivo el domingo último, extraordinariamente concurridos durante todo el día, los cafés, sociedades y demás sitios públicos de costumbre». Una observació que, canviant els organitzadors, podria fer referència a qualsevol altre any.

Després de la Guerra Civil, la tradició es va mantenir i el fet de coincidir, durant uns anys, la diada de Tots Sants amb la celebració de la Fira de Mostres, contribuí a una major afluença de públic foraster. Després d'uns anys de crisi, a finals de la dècada de 1980 la pràctica es revitalitza i, avui, hi ha rifes en diverses entitats de la ciutat, com esmentàvem enjondre.

Cloenda

A finals del segle XVIII l'Església recomanava prohibir els tocs a difunts la nit de Tots Sants –molts cops, a càrrec de les confraries de fadrins– pels excessos que es produïen als campanars. El segle XIX, es limitaven les visites als cementiris en hores de fosca i un estol d'ànimes acompanyava, a Reus, les representacions d'un ball parlat del Tenorio. En alguns teatres de la ciutat, fins fa pocs anys, s'han representat versions burlesques de l'obra de Zorrilla, en què els actors, a més d'executar textos barreja de català i castellà per fer riure, afegien versos dedicats a persones o esdeveniments d'actualitat. La castanyada familiar i el record dels difunts deixava pas, al carrer, a un ambient de festa, amb molta gent passejant i balls a les societats. Amb rifes de confitura i panellets als locals socials, als cafès o, a la plaça del Mercadal, a les parades de les pastisseries, un costum que ha perviscut fins al present i que avui caracteritza la celebració reusenca de la diada.

En els últims anys ha emergit una festa de carrer, que poua de la literatura fantàstica i del cinema, embolcallada superficialment de tradició forana a l'abast del consumidor. Ens equivoquem, però, si contraposem directament castanyada a Halloween. Els zombis, les bruixes i els vampirs de pega han substituït, això sí, les ànimes en pena o els morts de pedra de la tradició vuitcentista. I els referents cristians del més enllà, dominants en el passat, s'han esvaït en un sincretisme de creences. Però el caire carnavalesc de la celebració fa molts anys que és present en la nostra cultura. I s'ha accentuat en la mesura que la societat ha amagat més la mort quotidiana, mentre que la catastròfica esdevenia plat de cada dia al telenotícies. Fer burla de la mort és, i serà, una manera de defensar-nos del temor que desperta.

Salvador Palomar
Novembre de 2009